

enig i. Men 'det store i det små' fungerer også, ja måske bedre end nogensinde, her, hvor de mindre dele bliver sat sammen. Forfatteren kan nemlig ikke bare fatte sig i korthed. Han kan skrive, så det sværeste bliver enkelt, og så det umiddelbart mest perifere i løbet af en halv spalte bliver til et spørgsmål om liv eller død. Det gør, at selvom *Tingenes Kulturhistorie* er en fagbog – udkommet på et universitetsforlag i en serie af etnologiske studier, som Bjarne Stoklund undervejs for øvrigt også har nået at være med til at etablere og stadigvæk fungerer som redaktør i – så er det en bredt anlagt bog, der fortjener at blive læst af alle med kulturhistorisk interesse – og de mange, velvalgte illustrationer gør ikke læsningen mindre fornøjelig!

Mikkel Venborg Pedersen

OLE JUSTESEN (red.): *Danish Sources for the History of Ghana 1657-1754*, vol. 1: 1657-1735, vol. 2: 1735-1754. Oversettelse til engelsk ved James Manley. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 30, København 2005. ISBN 87-7304-312-5. ISSN 0023-3307 (Fontes Historiae Africanae, Series Varia VIII). xxxvii + 1058 s.

»Vi havde et fort i Afrika«. Slik åpner Thorkild Hansen sin berømte »slavetrilogi« hvor slavehandelens vesen og uvesen fremstilles i episk form. Overgrep, vold, fornedrelse og lidelse gjennomsyrrer roman-serien. Slavehandelen var et sort kapittel i Europas og kongeriket Danmark-Norges historie! Og det kan vi vel alle være enige om, selv om vi nok bør nøle en smule med å dømme fortiden på nutidens premisser. Thorkild Hansens formål var vel å skape en kollektiv bevissthet om fortidens ugjerninger. Vi var også med! For en historiker vil målet være å generere kunnskap: Hva skjedde, hvordan skjedde det, og hvorfor skjedde det? Distansert og nøktern historisk rekonstruksjon og forklaring av sammenhenger er et ideal for profesjonen. Det gode ved dette ideal er at det åpner muligheter for å fange inn det komplekse ved historien og å skape et nyansert bilde av den fortidige virkelighet. Det gjør ikke Thorkild Hansen.

Historien om Danmarks rolle i Ghanas historie er uendelig mer mangesidig og kompleks – og dermed interessant – enn forfatteren med sitt enøyde perspektiv var i stand til å favne. Det er historien om et fascinerende kulturmøte, om økonomiske transaksjoner med afrikanske handelsmenn og herskere, om sosiale relasjoner, og om politikk: krig, fred, forhandling og strategisk spill. Danskene opprettholdt sine interesser på kysten av Ghana (Gullkysten) i nesten 200 år (1657-1850);

dette er i seg selv en gåte, sett på bakgrunn av de minimale ressurser som ble satt inn og de minimale økonomiske gevinster som det kostet av seg. En del av forklaringen ligger i at danskene ble en integrert del av det lokale politiske system, strategiske aktører som kunne spille på gjensidige interesser og inngå i skiftende allianser med afrikanske herskere. Ambisjoner om kontroll over territorier grydde fram på 1800-tallet, men ble aldri realisert. »Da Guinea var dansk« heter det i tittelen på Carl Behrens utgivelse av Wulff J. Wulffs brev og opptegnelser som kom i 1917. Men »Guinea« (Gullkysten) var aldri dansk. Historien om den danske interessesfære på Gullkysten er historien om koloniprojektet som aldri ble til virkelighet, og det er en historie som er med til å kullkaste myten om europeisk dominans i slavehandelsepoken. Afrikanerne var herrer i eget hus. Det var europeerne som måtte underordne seg. Dette var situasjonen til langt ut på 1800-tallet.

For den som vil gå dypere inn i denne historie – som altså er en del av dansk (og norsk), så vel som ghanesisk historie – har det hittil vært uomgjengelig nødvendig å oppsøke Rigsarkivet i København og gå inn i samlingene av brev og dokumenter fra »Guinea« som oppbevares der. Disse samlingene er noe av en gullgruve. Materialet er rikt, variert (om enn noe ujevnt i visse tidsperioder), og må kunne karakteriseres som en enestående kilde til Vest-Afrikas (og spesielt Ghanas) historie innen Norden. Denne kilde er dessverre kun blitt tappet av en håndfull nordiske historikere opp gjennom tiden. Kun en enkelt doktoravhandling er skrevet om den dansk-norske virksomhet på Gullkysten, og da av en norsk forsker (undertegnede).¹ Uvisst av hvilken grunn har det danske historikermiljøet – som skulle ha de beste forutsetninger – vist heller moderat interesse for dette unike stoff. Dette gjenspeiles i en relativt beskjeden historiografi. To personer peker seg dog ut her, Svend E. Green-Pedersen, med sine studier av den danske slavehandel, og Ole Justesen, med sine arbeider om Gullkysten. For dem som arbeider med Ghanas førkoloniale historie er dog dette kildematerialet av uvurderlig betydning, og en del internasjonale og ghanesiske historikere har også utnyttet begrensede deler av Rigsarkivets samlinger. Her tør nevnes: Ivor Wilks, som allerede på 1950-tallet bygde på dansk materiale i sin studie av Akwamu² og senere i sitt hovedverk

¹ Per Hernæs *Slaves, Danes, and African Coast Society: The Danish Slave Trade from West Africa and Afro-Danish Relations on the Eighteenth Century Gold Coast*, Trondheim, 1995 (and 1998).

² Opprinnelig Wilks' M.A. thesis, University of Wales, 1959. Denne er nu utgitt i bokform, med oppdatert »Introduction«. Se Ivor Wilks *Akwamu 1640-1750. A Study of the Rise and Fall of a West-African Empire*, Trondheim, 2001.

om Asante;³ R.A. Kea i sin monumentale bok om Gullkysten på 1600-tallet;⁴ Sandra E. Greene, i sine studier av Anlo-Ewe;⁵ og fra Ghana, Irene Odotei, Kofi Affrifah, M.A. Kwamenah-Poh, Edward Reynolds, og John K. Fynn.⁶ Antallet er begrenset, og hva gjelder de ghanesiske historikere, tilhører de alle en eldre generasjon som skrev sine PhD-avhandlinger i begynnelsen av 1970-årene da betingelsene for forskning og arkivstudier i Europa var meget annerledes enn i dag. Ingen yngre ghanesiske historikere har tatt opp denne arv. Det er et spørsmål om økonomiske ressurser, men fremfor alt handler det om det danske materialets vanskelige tilgjengelighet – først og fremst hva angår det språklige. Tilgjengelighets-problemet har også som konsekvens at deler av Ghanas historie blir lite eller mangelfullt utforsket fordi interesserte historikere – både i Ghana og det internasjonale miljø – har en tendens til å konsentrere seg om engelskspråklig kildemateriale.

Nordiske forskere har således en jobb å gjøre med å skape økt oppmerksomhet om de muligheter som ligger i det danske materialet, dels ved formidling av forskningsresultater, dels ved kildeutgivelser. Ole Justesen har nu ved sin utgivelse av *Danish Sources for the History of Ghana* gjort en meget prisverdig innsats for å imøtekomme en slik forpliktelse. Hans tobindsverk er en frukt av decenniens møysommelig arbeid, og resultatet er en imponerende vel tilrettelagt og grundig kommentert samling av brev og andre skriftlige beretninger fra relevante arkivalier i Rigsarkivets katakomber. Jeg vil mene at utgivelsen vil vekke internasjonal oppsikt og komme til å stimulere ytterligere forskning på perioden 1650-1750 i Ghanas historie. Den tilfredsstillende et dypt følt savn, og la meg her sitere Ivor Wilks' hjertesukk i sin anmeldelse av boken i *Transactions of the Historical Society of Ghana*: »On a personal note, I

³ Ivor Wilks *Asante in the Nineteenth Century. Structure and Evolution of a Political Order*, Cambridge, 1975.

⁴ R.A. Kea *Settlements, Trade and Politics in the Seventeenth Century Gold Coast*, Baltimore, 1982. – Interessant nok skrev også Kea sin M.A. thesis på det danske materialet. Se hans, »Ashanti-Danish Relations 1780-1813«, University of Ghana, Legon, 1967.

⁵ Sandra E. Greene »The Anlo-Ewe: Their Economy, Society and External Relations in the Eighteenth Century«, PhD thesis, Northwestern University, Evanston US, 1981; og *Gender, Ethnicity, and Social Change on the Upper Slave Coast. A History of the Anlo-Ewe*, Portsmouth, NH: Heinemann, and London: James Currey, 1996.

⁶ I. Odotei (Queye) »The Ga and Their Neighbours 1600-1742«, PhD thesis, University of Ghana, 1972; K. Affrifah *The Akyem Factor in Ghana's History 1700-1875*, Accra: Ghana Universities Press, 2000 (bokutgivelse av Affrifahs PhD thesis, University of London, 1976); M.A. Kwamenah-Poh *Government and Politics in the Akuapem State 1730-1850*, London: Longman, and Evanston: Northwestern University Press, 1973; E. Reynolds *Trade and Economic Change on the Gold Coast, 1807-1874*, Longman 1974; J.K. Fynn *Asante and Its Neighbours 1700-1807*, Longman and Northwestern University Press, 1971.

mention the work I did on Akwamu some half a century ago. I cannot but think how much it would have gained in accuracy and interest had I had that sort of access to the sources that Justesen has now provided«. ⁷ Mye vil ha mer, og det er jo uvegerlig slik at man kunne ønske seg en fortsettelse. Der er hundre års »guineiske« arkivalier mer å ta av i Rigsarkivets samlinger. ⁸

Ole Justesens *Danish Sources* kommer også som en foreløpig kulminasjon av en serie kildeutgivelser angående vestafrikansk historie, dels etter initiativ av organisasjonen *Fontes Historiae Africanae* (Justesens bok inngår også i Fontes' kildeserie), dels på initiativ av individuelle forskere. Det dreier seg om kommenterte gjenutgivelser av samtidig trykt litteratur og deler av håndskrevne manuskripter, samt hva man kunne kalle »arkivbaserte kildeutgivelser«. Til den første kategori hører nyutgivelser av Pieter de Marees, ⁹ Pieter van den Broecke, ¹⁰ William Bosman, ¹¹ Jean Barbot, ¹² samt Adam Jones' utgivelse av bl.a. Wilhelm Johan Müller og Hans Jacob Zur-Eich's beskrivelser av kongedømmet »Fetu«. ¹³ Müller og Zur-Eich var for øvrig i dansk tjeneste på Gullkysten, og det eksisterer flere trykte beretninger fra danske »kystmenn«, bl.a. E. Tilleman (1697), J. Rask (1754), L.F. Rømer (1760), P.E. Isert (1788), H.C. Monrad (1822). ¹⁴ Selena Axelrod Winsnes har her utført et meget viktig arbeid med sine kommenterte oversettelser: I 1992 ga hun ut

⁷ Ivor Wilks, review of O. Justesen: Danish Sources for the History of Ghana 1657-1754, i *Transactions of the Historical Society of Ghana*, New Series, No. 9 (2005).

⁸ For dem som måtte etterlyse en oversikt over dette materialet vil jeg (foruten arkivregistraturene) vise til J. Reindorf *Scandinavians in Africa. Guide to Materials Relating to Ghana in the Danish National Archives*. Supplement by P.E. Olsen. Edited by Jarle Simensen, Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

⁹ *Pieter de Marees Description and Historical Account of the Gold Kingdom of Guinea* (1602), oversatt og redigert av Albert van Dantzig & Adam Jones, Oxford University Press, 1987 (*Fontes Historiae Africanae*, Series Varia V).

¹⁰ *Pieter van den Broecke's Journal of Voyages to Cape Verde, Guinea and Angola 1605-1612*, redigert av J.D. La Fleur, London: The Hakluyt Society, 2000.

¹¹ *William Bosman (1704) A New and Accurate Description of the Coast of Guinea. Divided into The Gold, The Slave, and The Ivory Coasts*, redigert av J.D. Fage og R.E. Bradbury, Frank Cass, 1967.

¹² *Barbot on Guinea. The Writings of Jean Barbot on West Africa 1678-1712*, 2vols. redigert av P. E. Hair, Adam Jones og Robin Law, London: The Hakluyt Society, 1992.

¹³ W. J. Müller *Die Africanische auf der Guineischen Gold-Cust gelegene Landschaft Fetu*, Hamburg, 1676, og H.J. Zur-Eich *Africanische Reiszbeschreibung in die Landschaft Fetu Auf der Guineischen Gold-Cust Gelegen*, Zürich 1677. Engelske oversettelser av begge i *German Sources for West African History 1599-1669*, redigert og oversatt av Adam Jones, Studien zur Kulturkunde, 66, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1983.

¹⁴ E. Tilleman *En kort og enfoldig Beretning om det Landskab Guinea og dets Beskaffenhed*, København, 1697; J. Rask *Rejsebeskrivels til og fra Guinea*, Trondheim, 1754; L.F. Rømer *Tilforladelig Efterretning om Kysten Guinea*, København, 1760; P.E. Isert *Reise nach Guinea und*

Letters on West Africa and the Slave Trade (Isert),¹⁵ i 1994 kom *Erick Tilleman. A short and simple Account of the Country Guinea and its Nature*,¹⁶ og i 2001 ga hun ut *A Reliable Account of the Coast of Guinea (1760) by Ludewig Ferdinand Römer*.¹⁷ Hun har også oversatt Carl Behrens' utgivelse av Wulff J. Wulffs brev og dagboksopptegetninger¹⁸ i boken *A Danish Jew in West Africa*.¹⁹ For tiden er hun i ferd med å oversette presten Hans Christian Monrads bok med beskrivelser av »Guinea-Kysten« og »de danske Colonier paa denne Kyst«, som jeg vil betegne som en av de mest interessante av de samtidige trykte danske beretninger.

Til kategorien arkivbaserte kildeutgivelser hører Adam Jones' utvalg på 90 dokumenter fra tyske arkiver, som er oversatt til engelsk og kommentert i utgivelsen *Brandenburg Sources for West African History*.²⁰ Her må også nevnes Albert van Dantzig's oversettelse av et utvalg hollandske arkivalier i boken *The Dutch and the Guinea Coast*, som ble utgitt i Ghana.²¹ Videre har Robin Law, med boken *The English in West Africa*, gitt ut en enestående samling av kilder for perioden 1681-1699, som formidler lokal korrespondanse fra de handelsfort i Vest Afrika som tilhørte The Royal African Company. (Denne korrespondansen er bevart i »Rawlinson-samlingen« i Bodleian Library i Oxford).²² Justesens *Danish Sources* følger altså opp internasjonale bestrebelse for å bedre tilgjengeligheten av europeiske kilder til Afrikas historie, og når

den Caribäischen Inseln in Columbien in Briefen an seine Freunde beschrieben, København, 1788; H.C. Monrad *Bidrag til en skildring af Guinea Kysten og dens Indbyggere, og til en Beskrivelse over de danske Colonier paa denne Kyst, samlede under mit Ophold i Afrika i Aarene 1805 til 1809*, København, 1822.

¹⁵ *Letters on West Africa and the Slave Trade: Paul Erdmann Isert's »Journey to Guinea and the Caribbean Islands in Columbia«(1788)*, oversatt og redigert av Selena A. Winsnes, Oxford University Press, 1992.

¹⁶ *Erick Tilleman. A short and simple Account of the Country Guinea and its Nature*, oversatt og redigert av S.A.Winsnes, African Studies Program, University of Wisconsin-Madison, 1994.

¹⁷ *A Reliable Account of the Coast of Guinea (1760) by Ludewig Ferdinand Römer*, oversatt og redigert av Selena A. Winsnes, Oxford University Press, 2001.

¹⁸ Carl Behrens *Da Guinea var dansk. Wulff Joseph Wulff's Breve og Dagbogsopptegetninger fra Guldkysten 1836-1842*, København, 1917.

¹⁹ *A Danish Jew in West Africa. Wulff Joseph Wulff. Biography and Letters 1836-1842*, redigert av Selena A. Winsnes, Trondheim: Department of History, NTNU, 2004.

²⁰ *Brandenburg Sources for West African History 1680-1700*, redigert av A.Jones, Studien zur Kulturkunde, 77, Wiesbaden: Frantz Steiner Verlag, 1985.

²¹ *The Dutch and the Guinea Coast 1674-1742. A collection of documents from the General State Archive at the Hague*, compiled and translated by A. van Dantzig, Accra: Ghana Academy of Arts and Sciences, 1978. (utvalget av kilder, dvs. utskrifter av i alt 435 kilder i engelsk oversettelse, er uten forklaringer og kommentarer).

²² *The English in West Africa: The Local Correspondence of the Royal African Company of England, 1681-1699*, 2 vols., redigert av Robin Law, Oxford University Press, 1997.

det gjelder det danske materialet vil kildesamlingen markere en milepel, som fungerer komplementært i forhold til Selena Winsnes' arbeider. Forhåpentlig vil dette kunne skape en synergieffekt.

Danish Sources formidler et *utvalg* av kilder. Hovedkriteriet er at kildene skal belyse Ghanas historie, derfor er det »internt danske« stoff – forstått som politikk og overveielser i København, samt interne tvister blant danskene på Gullkysten – ikke prioritert. Hovedgruppen av arkivalier består av de såkalte *Generalbreve*, dvs. offisielle beretninger om handelsvirksomhet og lokale forhold, fra guvernøren og hans råd på Gullkysten. Slike generalbrev er spesielt knyttet til *Vestindisk-guineisk Kompagni*, som eksisterte i perioden 1673-1754, og har karakter av innberetninger til direksjonen i København. Brevene fra direksjonen til guvernøren er ikke tatt med. Her kunne det ha vært relevant stoff for å forstå visse av danskenes disposisjoner på Gullkysten, men den prioritering som er gjort er rimelig av plasshensyn, og dessuten reflekterer generalbrevene også ofte innholdet i skriv fra København. Generalbrevene har en særlig »form« eller mal, og er som oftest greie å finne frem i, men de er unektelig »offisielle« innberetninger. Dette kan selvsagt gi noen kildekritiske problemer, især angående interne forhold, men også i handlingsbeskrivelser og fremstilling av motiver.²³ Det er da prisverdig at Justesen også har tatt med annet materiale, bl.a. enkelte dagbøker, journaler, utskrifter av protokoller ført på Kysten, brev fra skipskapteiner, samt en del mer uoffisielle beretninger.

En bestemt kategori av materiale som kunne ha gitt viktig informasjon, men er utelatt, er utvalg av den lokal korrespondanse på Gullkysten som finnes i samlingen av *Brevbøger*. Fravalget må nok skrives på ressurs- og plasskontoen. Av egen erfaring vet jeg at dechiffreringen av brevbøkene er en meget arbeids- og tidkrevende oppgave, hvor man må veie om resultatet står i forhold til innsatsen. Men det er et interessant materiale som man kunne ønske ble gjort tilgjengelig ved en annen anledning. Som nevnt har Robin Law gitt ut slik lokal korrespondanse fra engelsk side i sin *The English in West Africa*, men da konsentrert om brev fra de engelske fortkommandanter. Det tilsvarende danske materialet inneholder i tillegg til korrespondansen mellom Christiansborg og de andre danske forter og handelslosjer også brev til og fra de engelske og hollandske fort, og er dermed en viktig kilde til å forstå både de afro-europeiske og inter-europeiske relasjoner på Kysten.

²³ Her kan vises til Justesens generelle diskusjon av kildematerialets mulige problematiske sider. Se *Danish Sources*, »Introduction«, pp. x-xi.

Men, for all del, Justesens utvalg av kilder slik det nu fremstår gir oss en overflod av interessant informasjon om Gullkystens samfunn. Dokumentene gir oss for det første mulighet for å følge den politiske utvikling, maktspeilet mellom de forskjellige aktører, og europeernes rolle i de regionale politiske prosesser. Eksemplene er mange, men la oss se hva guvernør Wærøe skriver i et brev av 18. november 1730. (Bakgrunnen her er at den tidligere dominerende makt på Kysten, kongedømmet Akwamu, nettopp var blitt knust av rivalen Akyem. Maktbalansen var brutt. Det rådde strid og uro i hele regionen, og danskene på Christiansborg var meget usikre på hva fremtiden ville bringe fordi de hadde tatt parti for den tapende part i krigen mellom Akwamu og Akyem):

... and since these palavers we still have with the Negroes have not yet been settled, everything is still in a state of unrest, and the *Fantes*, *Assiantes* [Asante] and *Akenists* [Akyem] are still on a full war footing with one-another, so that we still do not know to whom we are bought or sold ... For the situation is such that the *Akenists* have overcome and ruined the *Aqvambus* [Akwamu] ... What a change there has been since then! Are there now any more *Aqvambus*? Do not the Akenists rule now ...? We have indeed lived in greater doubt since that time than before. For as long as the *Aqvambus* were there, it was our hope to get assistance from them – but from whom now? (*Danish Sources*, s. 425)

Brevet opplyser videre at makten i Akyem er delt mellom tre ledere, »Frempong [Frimpon Mansu], Bang Qvantin [Baa Kwante] or [and?] Abroqva«, og guvernøren beretter hvordan han mot alle odds har greidd å vinne Frempong's støtte:

Then Frempong saw that we were on his side and helped him. For this reason disagreement arose among the three great caboceers [chiefs] who rule Akanie ... who were otherwise agreed that they would besiege our fort. But when Frempong saw our honesty he spoiled the game, came down on our side and assured us ... of his friendship, and that he would take our fort under his protection... (s. 425).

Dette er kun ett av mange brev og dokumenter som gir oss kunnskap om begivenhetene omkring Akwamus fall og Akyems nye rolle i den regionale politiske struktur, og her er et typisk eksempel på at nettopp

det danske kildematerialet er uunnværlig for rekonstruksjon av Ghanas historie i perioden. Hva gjelder de dansk-afrikanske relasjoner viser det også i hvor høy grad disse var avhengig av politisk entrepreneurskap og strategiske allianser.²⁴

I tillegg til informasjon om politiske forhold presenterer *Danish Sources* også mye materiale om handel og økonomiske forhold. Dessuten gir de utvalgte kildene stoff som kaster lys over sosialhistoriske forhold, samt en god del etnografisk materiale. La meg her gi et eksempel fra et memorandum av 2. mai 1729, skrevet av guvernør Wellemsen, som illustrerer de sosiale relasjoner danskene hadde med den lokale befolkning. Her handler det bl.a. om dansk-afrikanske ekteskapsformer og om det ansvar Christiansborg tok for stabens »negresser«:

In the year 1725 ... the abovementioned Negress was *calisaret* [=married] by the late Friderich Pahl and brought here to the fort from the Dutch town (Dutch Accra), where she was born. Since then she has always remained here in the town. When the late Pahl had died, there lodged in the town Orsue an *Aqvambuisk* Prince called *Ansangu*. This *Aqvambuiske* prince desired of the said Negress's friends ... that they would give him the said Negress to *calisare*. To this all her friends replied no; since she had had a White husband, they would not give her to any Black. To this the *Aqvambuiske* prince answered that since they would not give him the Negress with a good will, he would take her away with him by force. On this account all the Negress's friends ... came to me and asked ... whether I would have the kindness towards Mr. Pahl to ensure that his bereaved Negress did not fall into the hands of the *Aqvambuiske* prince, but that she might stay in the fort; and that I would take her under the protection of the fort and in time, if there was any White who wanted to calisare her, to give her to one of the Whites of the Danish fort. I undertook to do this, and by gentle means dissuaded the *Aqvambuiske* prince and changed his thoughts and intentions.

Shortly afterwards Master [=Barber-surgeon] Johan Rudolph Muxol came to me and asked, since the Black Negress's friends

²⁴ For forskningslitteratur om perioden, se I. Wilks, *Akwamu*, 2001; I. Odotei (Quaye), »The Ga and Their Neighbours«, 1972; P. Hernæs »African Power Struggle and European Opportunity: Danish Expansion on the Early 18th Century Gold Coast«, *Transactions of the Historical Society of Ghana*, Vol.7 (2003), pp. 1-93.

had given him Mr. Pahl's Negress to *calesare*, that I too would give him permission. To this I replied that he must speak to the Chaplain ... which he did, and with the latter's permission he was given the Negress to *calisare*, which the Chaplain Rev. Christen Heigaard read out in public from the pulpit and announced to all the people of the fort (*Danish Sources*, s. 388-89).

Justesens kildesamling gir altså mange muligheter for historisk rekonstruksjon, og med så mye og så forskjelligartet informasjon, for ikke å si så mange »fortellinger«, som er innebygd i utvalget, blir verket også i seg selv fascinerende lesning.

Man kunne, teoretisk sett, tenke seg flere måter å organisere materialet på. Justesen har valgt en kronologisk fremstilling delt opp i 12 kapitler. Hvert kapittel representerer et gitt tidsrom, og åpner med ankomsten av en ny dansk guvernør (dog slik at kapitlene spenner over flere guvernørers funksjonstid). Periodiseringen bygger videre på et visst hensyn til »epoker« i den historiske utvikling på Gullkysten: »...as much consideration as possible has been given to a periodization that is also relevant to developments in the history of Ghana«. ²⁵ Dette er en smule vagt, og man kunne nok ha forestilt seg at kapitlene hadde overskrifter som antydte hva som kjennetegnet periodene, samt en kort innledning, slik vi finner det i de nevnte kildeutgaver av Law og van Dantzig. På den annen side oppveies dog dette ved at Justesen har gjort et stort arbeid med indeksering: Tre forskjellige registre (»Places and peoples«, »Persons«, og »Selected topics«) er utarbeidet på grundigste vis. Dessuten har Justesen inkludert et vell av kryssreferanser og kommentarer i noteapparatet. Det bør understrekes at det nitide arbeid som er nedlagt i kommentarene representerer en formidabel forskningsinnsats, og det massive noteapparat står på mange måter frem som noe av en avhandling i seg selv. Kort sagt, Justesens kommentering av tekstene er forbilledlig.

En slik tilretteleggelse gjør *Danish Sources* til en meget »forskervennlig« kildesamling. Til dette bidrar også Justesens innledning. Her gis nyttig bakgrunnsstoff om det danske administrasjonssystem på Gullkysten, samt informative opplysninger om mål og vekt, og pengeenheter, både i Europa og på Gullkysten. Dessuten gir Justesen et verdifullt bidrag til vår forståelse av hvordan handelstransaksjoner egentlig foregikk (handel i assortimenter av varer), og han konfronterer også problematikken omkring hvordan de »varer« som ble

²⁵ *Danish Sources*, p. xiii.

utvekslet ble »priset«. Justesen går her inn i en meget kompleks materie, og han presenterer en utmerket systematisering av ulike faktorer som spiller inn. Men fremstillingen er noget vanskelig å følge, især når han forsøker å forklare at danskene fra slutten av 1720-årene begynner å operere med to forskjellige rigsdaler-enheter, en *rdl. guld* og en *rdl. boss* (»boss« betyr cowries). Det fremgår etter mitt syn ikke tilstrekkelig klart at når danskene i sine regnskaper opererte med rigsdaler(e), så dreidde det seg kun om fiktive »Kystriksdaler(e)«, som egentlig representerte lokale afrikanske »pengeenheter«, gull og cowries, hvilket da også betyr at vareprisene egentlig uttrykkes i disse enheter. Dette har noen implikasjoner som Justesen ikke riktig fanger opp i sin fremstilling, også fordi han ikke følger opp utviklingen av de forskjellige rigsdaler-enheter i tid frem til 1770-årene da noen markante mønstre avtegner seg.

For det første må det slås fast at danskene ikke utviklet noe særegent verdisettings-system; de tilpasset seg et felles system som tok sitt utgangspunkt i bestemte vektenheter av gull. Under gullhandelen på 1600-tallet utvikles et harmonisert afro-europeisk gullvekt-system basert på en *troy unse* med tilhørende inndelinger (1/16 unse ble kalt *ackie*, og 1/24 *ackie* ble kalt *damba*). Varepriser på Kysten kunne dermed uttrykkes i unser, men man fastsatte også ekvivalenter mellom unsen og de europeiske pengeenheter: På 1700-tallet vet vi at engelskmennene regnet en unse gull lik £ 4, mens danskene satte en rigsdaler lik 1/16 unse, altså en *ackie* gull.

Gull fungerte altså som penger på kysten, både som betalingsmiddel og som verdimåler eller regnskapsenhet (»unit of account«). Men ved siden av denne »valuta« eksisterte også et annet pengesystem, nemlig cowries (små sjøsneglehus importert fra Maldivene) som hadde de samme funksjoner. Cowrie-pengene hadde sin utbredelse fra Accra og østover og var bl.a. dominerende på Slavekysten. Sameksistensen mellom gull og cowrie-zonene innebar at det måtte konstrueres et system av ekvivalenter mellom gull og cowries, dvs. en gitt mengde (vektenhet) gull måtte tilsvare en gitt mengde (antall) cowries. I cowrie-systemet var den såkalte *cabess* grunnenheten: en *stor cabess* talte 4000 cowrie-skall, og en *lille cabess* talte 2000 skall.²⁶ Hvordan kunne man så relatere *cabess*-enhetene (med underkategorier) til gull-enhetene? Min teori er at ekvivalering mellom cowries og gull ble tilpasset unse-systemet slik at man i realiteten fikk en parallell *cowrie unse*. Tabellen

²⁶ I småhandel på de lokale markeder fungerte cowries som betalingsmiddel via den minste enhet i *cabess*-systemet, »string«, dvs. en streng på hvilken var tredd 40 cowrie skall. I større transaksjoner fungerte *cabess* dog kun som verdimåler og regneenhet.

nedenfor viser hvordan dette dobbelte unse-system kunne se ut, og hvordan danskene tilpasset sin rigsdaler til dette.

Tabell 1: Unse systemet med innlagt ekvivalering til rigsdaler

GULL UNSE			=	COWRIE UNSE		
GULL enheter		RDL		COWRIE enheter	COWRIE SKALL antall	RDL
Unse		16	=	Unse = 4 stor cabess	16000	16
Ackie	1/16 unse (dvs. 16 ackie pr unse)	1 rdl.	=	Ackie = 1/4 stor cabess	1/16 unse = 1000 skall	1 rdl.
Damba	1/24 ackie (dvs. 24 damba pr ackie)	4 skilling	=	Damba = 1 »string«	1/25 ackie = 40 skall	4 skilling*

* Egentlig 3,84 skilling idet 1 rdl. var 96 skilling. Det svarer til ca. 3 skilling og 10 penning. Men praksis på Gullkysten var at man satte 10 cowrie skall lik 1 skilling.²⁷

Som tabellen viser satte danskene sin rigsdaler lik 1 *ackie* gull (1/16 unse) = 1 *ackie* cowries (1000 skall).

I utgangspunktet er der altså etablert en paritet mellom gull unsen og cowrie unsen. Men fra slutten av 1720-årene vet vi at gullet på kysten stiger i verdi. Dette henger sammen med at utbudet av gull i handelen på kysten svinner inn. Slavehandelen blir totalt dominerende. Samtidig vet vi at cowriens verdi holdes konstant.²⁸ Dette betyr at bytteforholdet mellom gull og cowries endrer seg; pariteten oppheves. Utviklingen kulminerer ca. 1770 hvor en gull unse er verd to cowrie unser. I slavehandelen oppgjøres fremdeles priser i unser, men i engelsk terminologi kalles unsen nu en *trade ounce* (eller *slave ounce*). Denne unse er identisk med cowrie unsen, som nu er skilt ut fra gull unsen fordi den representerer en annen verdi. Priser i slavehandelen oppgjøres altså med cowries som regneenhet (verdimåler).²⁹ Danskene bruker samme system. Her kommer forskjellen mellom gull og cowries tydelig til uttrykk i skillet mellom *rdl. gull* og *rdl. boss*, som da tilsvarer et skille

²⁷ Jfr. Gouverneur Engman et al. til Direktionen, Christianborg, 29.7.1752; Vestindisk-guineisk Kompagni (VgK) 125/ Rigsarkivet.

²⁸ For denne utvikling i verdien av gull og cowries, se Jan Hogendorf and Marion Johnson, *The Shell Money of the Slave Trade*, Cambridge, 1986. – Se også M. Johnson »The Ounce in Eighteenth-Century West African Trade«, *Journal of African History*, Vol. 7 (1966), pp. 197-214; og »The Cowrie Currency of West Africa«, Part 1-2, *Journal of African History*, Vol. 11 (1970), pp. 17-49 og 331-353.

²⁹ Denne observasjon støttes også av W. Peukert, *Der atlantische Sklavenhandel von Dahomey 1740-1797*, Wiesbaden, 1978, pp. 113-114.

mellom *gull ackie* og *trade ackie* (eller *cowrie ackie*). Danske kilder viser at allerede i slutten av 1760-åren er gulletts verdi steget til et nivå hvor 1 gull unse byttes mot 2 cowrie unser (1 *rdl. gull* blir satt lik 2 *rdl. boss*, dvs. cowrie rdl.³⁰).

Denne utviklingen betyr at bytteverdien av europeiske varer mot gull synker. Dette ser vi av de såkalte »Priis couranter« som danskene utarbeidet, hvor prisene på de enkelte varer er satt lavere i »gullpris« enn i såkalt »slavepris«.³¹ Det siste uttrykk er dog misvisende, for det handler egentlig om den pris på varen som er satt i cowries og reflekterer altså egentlig kun bytteverdien av varer mot cowries, ikke mot slaver!³² Sammenligner en denne cowriepris på vareartiklene over tid finner en at den holder seg jevnt over konstant. Totalprisen på en slave derimot, som altså blir uttrykt i cowries, stiger markant fra tiår til tiår. Dette betyr så at den mengde varer danskene må tilby for en slave stadig øker, og dette igjen betyr at bytteverdien av varer mot slaver forminskes. Det innebærer selvsagt også at bytteverdien av cowries mot en slave går ned tilsvarende.

I denne sammenheng er det så meget interessant å konstatere at normalprisen på en slave ved Christiansborg stiger fra ca. 80 rdl. til 160 rdl. (dvs. cowrie rigsdaler) i de danske regnskaper i perioden ca 1720 til 1770-årene, deretter stabiliserer den seg.³³ Forutsetter vi at prisen på vareartiklene i slavehandelen holdes konstant betyr jo dette at bytteverdien av varer mot slaver halveres. Dette skjer helt parallellt med halvingen av cowrieverdien i forhold til gull. Når slaveprisen stiger i takt med verdiøkningen på gull innebærer dette for den afrikanske handelsmann at han makter å opprettholde bytteverdien av en slave mot gull, og noe kan tyde på at dette fungerte som en viktig »prismekanisme« i slavehandelen på afrikansk side. Han får dermed stadig mer varer i bytte mot sine slaver. For den europeiske handelsmann innebar dette en drastisk økning i reelle utgifter, slik at den fortjeneste han

³⁰ Se f.eks. P.N. Bang, Christiansborg, 29.1.1769, Sekretprotokol 1769, pag. 13, Guineisk Kompagni (GK) 146/ Rigsarkivet; og Votum, G.F. Wrisberg, Fredensborg, 25.1.1769, Vota Protocol 1768-69, pag. 25, GK 151/ Rigsarkivet.

³¹ Se f.eks. Taxation og Priis Courant 1735, Sekretprotokol, Christiansborg 22.8. – 31.12.1735, VgK 881/ Rigsarkivet; og Priis Courant, November 1764, General toldkammeret (GtK), Indkomne guineiske breve 1760-64 (2)/ Rigsarkivet.

³² Begrepene fra prislistene ga opphav til alternative betegnelser for *rdl. gull* og *rdl. boss*, nemlig *rdl. guldpris* og *rd. slavepris*. I et brev fra 1752 slår Guvernør Engman dog fast at den rigsdaler man opererte med i slavehandelen var en cowrie rigsdaler hvis verdi lå fast: »Hvad den ordinaire rdl andgaaer, da forstaas dermed virckelig Boss, som bereignes til 25 damba pr rdl«. Videre konstaterer han at »1 rdl i slavepriis, og 1 rdl Boss [er] eet og det selv samme.« Se Engman et al. til Direktionen, Christiansborg 29.7. 1752, op.cit.

³³ Se P. Hernæs, *Slaves, Danes and African Coast Society*, Trondheim 1995, Appendix I.

kunne beregne seg i byttet av varer mot slaver på Gullkysten svant inn til å bli marginal. I det danske kildematerialet finner vi flere forsøk på å beregne »fortjenesten« på skipslaster av varer på basis av de prislister som ble utarbeidet på Christiansborg, og for slavehandelen opererer man med meget høye prosenttall (på 1760-tallet blir fortjeneste eller avanse beregnet til ca. 80% for skipslasten som helhet). Disse beregninger er høyst fiktive fordi man ikke tar totalprisen på en slave i betraktning, ei heller det forhold at prisen i rigsdaler kun uttrykker varenes verdi i bytte mot cowries. De kommer derfor til å tilsløre at byttet mellom varer og slaver på Kysten etter hvert ble en meget dårlig forretning.

I et større perspektiv stiller ovenstående utlegning spørsmål ved påstander om at slavehandelen var en lukrativ affære. Vi kan slå fast at – med mindre vareprisene sank drastisk i Europa – var muligheten for reell profitt på det første ben i trekanten Europa-Afrika-Amerika meget små fra 1770-årene av. En eventuell profitt ble totalt avhengig av slaveprisene i Amerika og Vestindien. Men her var det mange usikkerhetsmomenter, og tap av slaver under overfarten kunne lett tilintetgjøre alle forventninger om fortjeneste. Se, slike vesentlige implikasjoner kommer kun indirekte frem i Justesens fremstilling, og jeg har derfor tillatt meg en mer inngående kommentar her, som nok representerer en alternativ fortolkning av materialet. Dette rører dog ikke ved at Justesens detaljerte fremstilling gir oss meget nyttige facts på bordet – og så avgjort »food for thought«.

Til avslutning vil jeg si at det har vært en glede for meg å anmelde *Danish Sources*. Det dreier seg om et monumentalt verk som vil kunne gi et betydelig løft til historisk forskning på mange ulike tema under slavehandelsepoken i Vest-Afrika. Ikke minst vil bokverket kunne stimulere undersøkelser som utdyper og nyanserer vår forståelse av de relasjoner som oppstår mellom europeere og afrikanere i denne tidlige globaliserings tidsalder. Den utfordring nordiske forskere har til å gjøre dette stoffet kjent og tilrettelegge det slik at det kan nå en internasjonal brukerkrets, har Justesen levd opp til på fortreffelig vis: Utgivelsen er redigert på en utmerket måte, kildeutvalget har stor spennvidde slik at det representerer en gullgruve av viktig informasjon, og Justesens kommentarer skaper en brukervennlighet som i høy grad vil effektivisere, så vel som inspirere, historieforskningen på feltet; de vitner dessuten om en inngående kjennskap til eksisterende historiografi og har en egenverdi utover arbeidet med de danske kilder. *Danish Sources* fremstår på alle måter som en sann kunnskapens kilde til Ghanas og de afro-europeiske relasjoners historie.

Per Hernæs